

DOSYA-GÖZLEM VE GÖRÜŞ**CUMHURİYETTEN SONRA YÜKSEK ÖĞRETİMİN ÖRGÜTLENMESİNDEKİ GELİŞMELER****İlhan TEKELİ***

19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında Osmanlı toplumunun geçirdiği dönüşümler, ulusal kurtuluş hareketinin dayanabileceği bir toplumsal yapıyı hazırlamıştı. Gelişen bürokrasi, ticaret kesimi, eşraf, halka bütünleşerek Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı başarıya ulaştırdı. Bu hareketi başlatan öncü güçler, sadece anti-emperyalist nitelikli bir savaşı kazanmakla yetinmeyecek, 1908'de başlayan burjuva devrimini de tamamlayacaktı. Cumhuriyet ilan edildi. Hilafet kaldırıldı. Medeni Kanun getirildi. -Laikleşme yönünde atılan bu adımlar, eğitim alanında da yansımalarını getirdi: Vakıfların eğitim ile ilişkisi kesildi. 3 Mart 1924'de Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medrese-mektep ikilemi ortadan kaldırıldı. Cumhuriyet yöneticileri, yalnız mektep-medrese ikilemini kaldırmıyor, aynı zamanda da, sefarethanelerin denetimindeki yabancı mektepleri ve patrikhane, klisi denetimindeki cemaat mekteplerini, hükümetin denetimi altına alıyorlardı.

Her devrimci kadro gibi, Cumhuriyet yöneticileri de, eğitiminden çok şey bekliyorlardı. Okuma-yazma yaygınlaştırılmıydı. Köktenci bir tutumla alfabeyi değiştirerek., Latin harflerini kabul ettiler. Okur yazarlığı yaygınlaştırmak için geniş kampanyalara girdiler.

Bilimin yol göstericiliğine önem veren yöneticiler, Darülfünun'dan çok şey bekliyorlardı. 1924 yılında İstanbul'un en görkemli binalarından biri olan eski Harbiye Nezareti binasını, Darülfünun'a vererek bu ilgilerini gösterdiler. Cumhuriyet yöneticileri "özerkliği" bulunan bir üniversite devralmışlardı. 1924'de 493 sayılı kanunla, Darülfünun'un bütçesi Maarif Vekaleti bütçesinden ayrılarak

"katma bütçeli" ve "tüzel kişilikli" hale getirildi. Böylece, üniversitenin daha rahat çalışabilmesi sağlanmaya çalışılıyordu. 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile uzmanlaşmış medreseler de kapatılınca, bunların işlevini yerine getirmek için, Darülfünun'da bir İlahiyat Fakültesi açılması kararlaştırıldı.

Orta öğretimin gelişmemiş olması yüzünden, Darülfünun'a ve yüksek okullara liseyi bitirmeyenler de kabul ediliyordu. Bir Bakanlar Kurulu kararı ile bu uygulamaya 1927 yılında son verildi. Böylece, yüksek öğretimin niteliği geliştirilmek isteniyordu. Cumhuriyet yöneticileri 493 sayılı kanunla Darülfünun'a getirdikleri yönetim biçimini, Behiç Erkin'in Nafia Vekilliği sırasında, 1928 yılında, 1275 sayılı kanunla Mühendis Mektebi Alisi'ne ya da bu kanunda verilen yeni adıyla Yüksek Mühendis Mektebi'ne de veriyorlardı. Yüksek Mühendis Mektebi "tüzel kişilikli" ve katma bütçeli bir kuruluş haline geldi. Okulun eğitimi, 1929 yılında hazırlanan bir nizamname ile Alman "Technische Hochschule"lerine göre ayarlandı. Okulda 1) Yol ve Demir Yolu Mühendisliği, 2) Mimar ve İnşaat, 3) Su İşleri Mühendisliği açıldı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında verilen en köktenci kararlardan biri de, Ankara'nın başkent yapılmasıydı. Bu karar yalnızca bir başkent yer değiştirmesi kararı değildi. Aynı zamanda toplumda yeni bir kültür, yeni bir yaşantı yaratılması kararıydı. Hem Ankara'nın bir başkent haline gelebilmesinde, hem de bu kararlar yaratılmak istenilen yeni kültürün oluşmasında, eğitim sistemine önemli roller düşüyordu. Ankara'nın yeni bir merkez olarak yükselmesi için, burada yüksek eğitim kuruluşlarının toplanması gerekiyordu. Nitekim daha Kurtuluş Savaşı sırasında, bu yolda adımlar atılmıştı. 1921 yılında Ankara Sultanisi'nde "ali" dersler açılmış, 1922 yılında Doğu ülkelerine gönderilecek

* *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara 1980.*

** *Prof.Dr., ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Öğretim Üyesi.*

siyasi memurların yetiştirilmesi için "Şark Medresesi" adıyla bir okul açılması düşünülmüştü. Kurtuluş Savaşı sonrasında Ankara'da kurulan ilk yüksek okul, 1923 yılında Harp Okulu oldu. Onu 1925 yılında kurulan "Leyli Hukuk Mektebi" izledi. Cumhuriyet Hükümeti, Medeni Kanun'da köklü bir değişiklik getirmeden önce, Ankara'da Adliye Vekaleti'ne bağlı bir Hukuk Mektebi kurmuş oluyordu. Daha sonraki yıllarda, Ankara'daki yüksek okulların sayısı hızla artacak; "Musiki Muallim Mektebi" (1925) Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü (1927) vb.'nin kurulmasıyla Ankara, bir kültür ve bilim merkezi olarak belirlemeye başlayacaktır. Cumhuriyetin liberalist bir ekonomik politika izlediği dönemde gerçekleştirdiği bu devrimlerin sonuçları alınmadan, bütün dünya ile birlikte, Türkiye'de 1930'larda önemli bir ekonomik bunalıma girdi. Türkiye'nin buhran içindeki politika arayışları, önemli sonuçlar getirdi. Cumhuriyetçilik, halkçılık, laiklik, ulusculuk, devletçilik ve devrimcilik ilkeleri benimsendi. Liberalist ekonomi politikası bırakılarak, Türkiye devlet eliyle sanayileşme politikasını izlemeye başladı. Türkiye'nin daha çok içe dönük bir kalkınma politikası izlediği Dünya Buhranından, İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar süren bu dönemi, eğitimde de önemli atılım yılları olmuştur. Savaş ve buhran koşullarına rağmen ya da bu nedenlerle, Türkiye deneyi olmuş ve kendine özgü eğitim çözümlerini uygulamada, başarı sağlayabilmiştir.

Bu başarılı uygulamalar, kendini eğitimin her alanında göstermiştir. Türkiye, Köy Enstitüleri'yle köy eğitiminde, sanat okullarıyla sanat eğitiminde, Halkevleriyle yaygın eğitimde, yaygın ve bilinçli çeviri faaliyetleriyle Batı kültürünün temellerine yönelmekte, Milli Eğitim Bakanlığı'nın yeniden örgütlenmesiyle ve eğitim şuralarıyla yönetimde, övünülecek başarılar elde etmiştir. Türkiye'nin bu dönemdeki deneyleri, her eğitim plancısının yararlanacağı önemli derslerle doludur.

İşte Türkiye böyle atılımlara girdiği bir dönemde, Darülfünun bu atılımlara kendiliğinden ayak uydurmakta güçlük çekiyordu. Cumhuriyet yöneticilerinin Darülfünun'dan hoşnutsuzluğunu, Üniversite Reformunun geçtiği TBMM oturumunda Maarif Vekili Reşit Galip Bey şöyle dile getirecektir:

"1923'den 1932'ye kadar geçen 8 yıl zarfında, Türkiye'nin bütün münevverleri gözlerini Darülfünun'a diktiler. Her sahada inkılaplar geçiren yeni Türkiye'de, Darülfünun'un memleket hayatının umumi gidişine uygun bir ketamül göstermesini beklediler. Memleketin hiçbir meselesi, Darülfünun işi kadar umumi alaka uyandırmadı. Hiçbir müessese, onun kadar tenkide uğramadı. Lakin bütün bu alakalara bütün bu tenkitlere rağmen, İstanbul Darülfünun'u Türkiye münevverliğinin beklediği salaha, inkişafa ve terakkayi eremedi. Memlekette siyasi, içtimai büyük inkılaplar oldu. Darülfünun, bunlara karşı bitaraf bir müşahit kaldı. İktisadi sahada esaslı hareketler oldu. Darülfünun bunlardan habersiz göründü. Hukukta radikal değişiklikler oldu. Darülfünun, yalnız yeni kanunları tedri-

sat programına almakla iktifa etti. Harf inkılabı oldu. Özdil hareketi başladı. darülfünun hiç tınmadı. Yeni bir tarih terakkisi milli bir hareket halinde bütün ülkeyi sardı. Darülfünun'da buna bir alaka uyandırabilmek için, üç yıl kadar beklemek ve uğraşmak lazım geldi. İstanbul Darülfünun'u artık durmuştu, kendisine kapanmıştı, vüstai bir tecerrüt içinde harici alemde elini ayağını çekmişti."

Darülfünun'da yeniden bir düzenlemeye girmeden, hükümet, İsviçreli Profesör Albert Malche'ye bir rapor hazırlattı. Bu raporda Malche "müderres ve muamlimlerin harici işlerinin" çokluğunu, "tedrisatın gene ekseriyet itibarıyla müderresin takririne inhisar etmesi"ni, "Darülfünun'un ilmi kıymeti haiz belli başlı bir eser çıkarmamasını", "basit bir tercümenin bile, tez olarak kabul edilmesi"ni, "tedris heyetinin sadece muayyen saatlerdeki tedristen kendilerini mesul saymaları"ni, "talebe ile tersi heyeti arasındaki münasebetin dersane hududu dahilinde kalarak, bunun haricinde talebenin her türlü rehberlikten uzak, kendi başına kalması"ni, "telifat ve neşriyatın yok denecek derece azlığı"ni eleştirmektedir.

Malche, Darülfünun'da verilen dersleri "Bir ders kurunu vüsta ananesi vechile, bir ilmin kül halinde ifadesi değildir ve olmamalıdır, tecessüsler uyandırmak, bir takım meseleler için alaka ve heyecanlar halk etmek, şahsi çalışmalar için vesileler ilham ve ihzar etmekle mükelleftir. Şifahi bir ders kitabı olmaktan çok başka bir şey olması icap eder" diyerek tenkit etmektedir. Raporunu sonuçlandırırken de "son bir defa tekrar ediyorum ki, meselenin merkezi, ilimlerin artık sabit olup nakli ile muvazzaf bulunan vahdetler şeklinde değil, lakin melekati dimağiyeyi vucuda getirici usuller tarzında telakki eylemektir" diyerek aktarımcı yüksek eğitime karşı çıkmaktadır.

Malche raporunda, özellikle her üniversite öğrencisinin Batı dillerinden birini, yayınları izleyebilecek kadar öğrenmesini önermektedir. Bunun için, liselerdeki dil eğitiminin geliştirilmesini, üniversitede yabancı dil okutmanlarının bulunmasını ve birinci yıl sonunda, öğrencilerin mutlaka dil sınavını geçmiş olmalarını istemektedir. Öğrencinin aktarıcı değil, araştırmacı olarak yetiştirilmesinde, bu sayıları ön koşul olarak görmektedir.

Malche raporunda üniversitede ıslahat yapılabilmesi için, "özerklik" meselesinin hal edilmesi gerektiğini, üniversitenin ıslahat süresince Maarif Vekiline bağlı olmasını söyleyerek, şu sözleriyle, siyasal otoriteye yeşil ışık yakmaktadır.

"Bir devlet Darülfünun'u için, ilmi hürriyetin temini ne kadar iyi ise, Darülfünun'un heyeti idariye ve talimiyesinin intihabında hükümetin mesuliyet tekabül eylemesi de o derece muvafıktır. Her memlekette siyasi tayinlerden korkulmaktadır. Fakat bundan kurtulmağa çalışırken, zümre ve grup nüfuzile vukua gelen tayinlerle karşılaşılır ki, umumi menfaatlerden daha da az mülhem oldukları cihetle, bu nevi tayinler daha fazla daii endişedir."

Bu çalışmaların sonucunda, 31 Mayıs 1933 tarih ve 2252 sayılı yasa ile Darülfünun kaldırıldı. Maarif Vekilliği, 1 Ağustos 1933'den itibaren, İstanbul'da İstanbul Üniversitesi kurmakla görevlendirildi.

Maarif Vekili Reşit Galip Bey, verdiği bir demeçte yeni kurulan İstanbul Üniversitesi'nin, darülfünun ile bir ilgisi olmadığını belirttiğinden sonra, "Üniversite yeni bir müessesedir; ananesi kendisi ile başlayacaktır. Müessese, Türk Dil Tarih Cemiyeti'nce öz Türkçe münasip bir ad bulununcaya kadar, -üniversite- adını taşıyacaktır" diyordu.

Eski üniversite kapanıp yeni üniversite kurulurken, eski öğretim üyelerinin bir kısmı üniversite dışında bırakıldı. Bu tasfiyede, akademik yetersizlik kriteri yanında, siyasal kaygıların da önemli yer tutmuş olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; Darülfünun Emni (rektörü) İsmail Hakkı Baltacıoğlu, kadro dışı kalacaktır.

Yeni üniversitenin kadrosu, üç kaynaktan sağlandı: Kaynağın birincisi, darülfünun'dan Üniversite'ye alınanlardı. Bunların çoğunluğu, Cumhuriyet yılları içinde Avrupa'ya gitmiş ve orada yetişmiş gençlerdi. Profesör namzedi muavini olan bu gençler, kısa sürede "doçent" olarak Üniversitede önemli işlevler kazanacaklardır. Yeni üniversitenin üçüncü kaynağını yabancı profesörler oluşturacaktı. Reşit Galip Bey, bu yabancı profesörlerden beklenenleri şöyle anlatıyordu:

"Ecnebi profesörlerin seçiminde aranılan birinci esas, bunların kendi vatanlarının üniversitelerinde dahi profesörlük etmiş bulunmaları ve isimlerinin, memleketlerinin sınırlarından dışarıda da tanınmış olmasıdır. Yeni irfan, yurdumuzun, bir an evvel dünyadaki eşlerinin en iyilerinden daha iyi dereceye çıkabilmesi için; kuruluş, işleyiş ve yükseliş merhalelerini azami derecede kısaltılması için, genç Türk alimlerinin kuvvetli rehberler yanında çabuk yetişmeleri için ve en nihayet, laboratuvarların, seminerlerin umumiyetle tedrisatın, ilmi surette teşkilatlanması, bütün fakültelerde orijinal tetkik çığırının açılması ve hakiki üniversite ruh ve ananesinin derhal kök salabilmesi için, ecnebi profesörler sayısını mümkün olduğu kadar artırmayı, en uygun ve cezri çare olarak kabul ettik."

Cumhuriyet yöneticilerinin bu isteklerinin gerçekleşmesini, Almanya'da Hitler faşizminin baskıları kolaylaştırdı. Faşist baskılar, Almanya'dan Yahudi kökenli ve sosyal demokrat, sosyalist profesörlerin ayrılmasına neden oluyordu. Bu profesörlerden oldukça büyük bir kısmı, Türkiye'ye geldi. Bu Alman profesörleri akımından yalnız İstanbul Üniversitesi değil, Yüksek Mühendis Mektebi, Güzel Sanatlar Akademisi vb. eski yüksek eğitim kurumlarıyla, yeni kurulacak yüksek eğitim kurumları da birlikte yarandı. O zaman sık sık kullanılan bir deyişle, Berlin dışında en büyük Alman Üniversitesi, Türkiye'de kuruldu.

tirtmek girişimine göre, 1933 sonrasındaki bu girişim, Almanya'dan ayrılan profesörlerin ayrılış nedenlerindeki özellik ve bir süre sonra çıkan II. Dünya Savaşı boyunca da, Türkiye'de kalmalarına neden olması vb. nedenlerle, daha etkili oldu. Türkiye'de Alman Üniversitesi modelinin yerleşmesini önemli ölçüde etkiledi.

2397 sayılı kanunla, Milli Eğitim Bakanlığı'na, İstanbul Üniversitesi'ne alınan yabancı uzmanlarla anlaşma yapma yetkisi verilmiştir. 1934 yılında çıkarılan 2467 sayılı kanuna göre yönetilen İstanbul Üniversitesi'nin, tüzel kişiliği ve özerkliği yoktur. Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetimi altındadır. Rektör, üniversitede Maarif Vekili'nin temsilcisidir.

Türkiye'de tek parti rejimine geçiş, yalnız üniversite üzerinde siyasal denetimi artırmamıştı. Diğer yüksek okulların denetimi de, siyasal otoritenin eline bırakılıyordu. Örneğin 1928'de "tüzel kişiliği" ve "katma bütçesi" olan Yüksek Mühendis Mektebi'nin tüzel kişiliği, 1935'te Ali Çetinkaya'nın Vekilliği sırasında kaldırılıyor, Bayındırlık Bakanlığına bağlanıyordu. Bu dönemde, İstanbul'da Darülfünun Üniversiteye dönerken, Ankara'da yeni birçok yüksek öğretim kurumu açılmaya devam etmiştir. 1933 yılında, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuştur. Bu enstitünün Tabii İlimler, Ziraat, Veteriner, Ziraat Sanatları ve Orman Fakültesi vardır. 1934 yılında 2541 sayılı kanunla "Milli Musiki ve Temsil Akademisi" kurularak "Konservatuvarın" temeli atılmış oldu. 1935 yılında ise, 2777 sayılı kanunla Mülkiye'nin ismi Siyasal Bilgiler Okulu'na çevriliyordu ve Ankara'ya taşınması kabul ediliyordu. Aynı yılda 2795 sayılı kanunla Ankara'da bir Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kuruluyordu. 1925 yılında kurulan Ankara Hukuk Mektebi de, Hukuk Fakültesi adını alıyordu. 1937 yılında 3228 sayılı kanunda Ankara'da bir Tıp Fakültesi kurulması kararlaştırıldıysa da, savaş koşulları içinde kurulamayan bu fakülte, 1945 yılında 4761 sayılı kanun çıktıktan sonra kurulabilecektir. Benzer nedenlerle 4304 sayılı kanunla Ankara'da açılması kararlaştırılan Yüksek Teknik Okul da açılmayacaktır. 1943 yılında 4492 sayılı kanunla, Ankara Fen Fakültesi kurulacaktır.

Böylece savaş sonundaki yıllara ulaşıldığında, İstanbul'da bir üniversite içinde toplanmış fakültelerden, Ankara'da da dağınık ve teker teker Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetiminde olan fakültelerden meydana gelen, bir yüksek eğitim sistemi ortaya çıkmış bulunuyordu. 1940'lı yıllara doğru, uzman Bakanlıkların denetimindeki yüksek okullar da Milli Eğitimin denetimine geçti. Örneğin 3507 sayılı kanunla, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu, 1938'de İktisat Vekaleti'nden alınarak Maarif Vekaleti'ne bağlandı. 4121 sayılı kanunla da 1941 yılında İstanbul Yüksek Mühendis Okulu ile Teknik Okulu, Nafia Vekaleti'nden Maarif Vekaleti'ne devrediliyordu. Bu dönemde, üniversitenin de Maarif Vekaleti'ne bağlı olduğu düşünülürse, Yüksek öğretimin tam merkezi bir denetim altında alınma sürecinin tamamlandığı görülür.

noktasıydı. Savaş içinde, savaş sonrasında uluslararası düzeninin temelleri atılıyordu. Türkiye de, Batı dünyası içinde yerini alıyordu. Bu seçme, hem izlenen ekonomik politikalarda dışa yeniden açılmaya neden oluyor, hem de çok partili bir siyasal düzene geçişi beraberinde getiriyordu. Bu demokratikleşme sürecinin bir yönünü de, özerk bir üniversite yönetimine geçiş oluşturuyordu. 13 Haziran 1946'da kabul edilen 4936 sayılı Üniversite Kanunu, bu siyasal ortam içinde çıktı.

Kuşkusuz, 4936 sayılı kanunu, sadece bu siyasal dönüşümle açıklamak yeterli değildir. Aynı zamanda, yüksek eğitim ve üniversite sisteminin gelişiminin bir sonucu olarak düşünmek gerekir. 1930-31 ders yılında İstanbul Darülfünun'unun 240 öğretim üyesi ve görevlisi 2.167 öğrencisi vardı. 1942-1943 yılında yüksek öğretimin öğrenci sayısı 11.100'e varmıştı. Öğretim üyeleri ve görevlileri sayısı 1.243'tü. Bu gelişmede üniversitenin yeni bir çerçeve içinde ele alınmasını zorlamaya başlamıştı. 4936 sayılı kanunun hazırlanması için dört yılı aşkın süre hazırlık yapıldı. 4936 sayılı yasa ile üniversite "özerkliği ve tüzel kişiliği" kazanıyordu. Kanun, üniversiteler için üç organ (senato, yönetim kurulu, rektör) fakülteler için dört organ (genel kurul, profesörler kurulu, yönetim kurulu, dekan) getiriyordu. Bu yasa ile ilk kez tek üniversite değil, çok üniversiteli bir sistem kuruluyordu. 1944 yılında çıkarılan 4619 sayılı kanunla Yüksek Mühendis Okulu, İstanbul Teknik Üniversitesi'ne dönüşmüştü. 4916 sayılı yasa 4619 sayılı yasayı kaldırarak, onu kapsamı içine aldı. Ayrıca Ankara'daki değişik fakülteler de, Ankara Üniversitesi çatısı altında toplanıyordu. Böylece, bu döneme kadar olan gelişmeler, üç üniversite çatısı altına toplanmış oluyordu. İstanbul Üniversitesi'nin, Tıp, Hukuk, Edebiyat, Fen, Ekonomi Fakülteleri ve Tıp Fakültesine bağlı Diş Hekimliği, Eczacılık ve Ebe Okulları bulunuyordu. İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Makine, Elektrik, Mimarlık, İnşaat Fakülteleri, Ankara Üniversitesi'nin Hukuk, Dil ve Tarih Coğrafya, Fen ve Tıp Fakülteleri olacaktı. Bu yasa ile tek üniversite sisteminden, çok üniversiteli bir sisteme geçildiğinden, eşgüdümü sağlamak için yeni bir kurula gereksinme doğdu. Yetkileri oldukça belirsiz bir "Üniversiteler Arası Kurul" ortaya çıktı.

4916 sayılı yasaya göre, Milli Eğitim Bakanı Üniversitelerin başı ve Üniversiteler Arası Kurulun başkanıydı. Ama bu yetki, Meclise karşı üniversite işlerinden sorumlu olan bakana tanınmış bir denetleme görev ve yetkisinin ötesinde değildi. Böylece, 1946'da özerk bir üniversite sistemi yeniden kurulmuştu. Üniversitenin özerkliğini alması, kurbanlar vererek olmuştu. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde, sosyal bilimler alanında önemli gelişmeler olmuştur. Burada sol ve ilerici düşüncelere açık, etkin bir akademik çevre oluşmuştu. Bu çevrenin içinde Muzaffer Şeref, Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes yer alıyordu. Üniversiteye özerklik verilirken, bu grup üniversite dışında bırakılıyordu. Üniversiteye verilen bu özerklik, sola kapalıydı. Üniversite de, verilen "özerkliğe" karşı oluşan bu ödüne razı olarak, "özerkliği" hak etmediğini göstermiş oluyordu.

4916 sayılı yasanın çıkmasını izleyen yıllarda çıkarılan ek yasalarla, özellikle Ankara Üniversitesi büyütüldü. 1948 tarihinde çıkarılan 5234 sayılı yasa, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsünün Ziraat ve Veteriner Fakültelerini Ankara Üniversitesine, Orman Fakültesini ise İstanbul Üniversitesine bağlıyordu. 1949 yılında çıkan 5239 sayılı yasa ile Ankara Üniversitesi'ne bağlı bir İlahiyat Fakültesi yeniden kuruluyordu. 1933 reformuyla, İstanbul Üniversitesi'nde İlahiyat Fakültesi, İslami Tetkikler Enstitüsü adını aldıktan sonra, hiçbir İlahiyat Fakültesi kalmamıştı. Bu da "demokrasiye" geçişle, dini çevrelere verilmeye başlayan ödünlerin bir başka örneği oluyordu. 1950 yılında çıkan 5657 sayılı yasa ile de Siyasal Bilgiler Okulu, bir fakülte olarak Ankara Üniversitesi'ne katıldı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında içine girilen ekonomik ilişkiler, tarımdaki hızlı makinalaşma, gelişen karayolu sistemi, beraberinde hızlı bir nüfus artışı ve kentleşmeyi getiriyordu. Kentleşme ve kırsal alanın piyasaya açılması, para ekonomisine giriş ve toplumda beklentilerin yükselmesi, isteklerin çoğalması demektir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok partili siyasal yaşamı, bu beklentilerin karar sürecini etkilemesini kolaylaştırıyordu. Böylece eğitim sistemi, bir toplumsal dönüşümü yönlendirme amaçlarını terk ediyor, toplumun isteklerini izleyici bir nitelik kazanıyordu. Bu değişim, nitel olarak eğitimin içeriğinde, nicel olarak da, özellikle orta eğitimin yurt düzeyine yaygınlaşmasında görülmektedir. Daha sonraki yıllarda yüksek öğretimin kapılarında yığılmayı doğuran, genel orta eğitimin yayılması bu dönemde başladı. İmam Hatip Okullarının "Tevhidi Tedrisat" ilkesine ters düşecek boyutlarda gelişmesi, orta öğretimde toplumun sınıfsal farklılaşmasını yansıtan, lisan eğitiminde ayrıcalıklı özel ve resmi kolejlerin ortaya çıkışı, eğitimin toplumun yönlendiricisi olmaktan çok, izleyicisi rolünü benimsemesinin bir sonucudur.

Genel eğitim sistemindeki, toplumun talebini izleme eğiliminin yüksek eğitim sistemine yansımaları, yüksek okul ve üniversitelerin İstanbul ve Ankara dışındaki bölgesel merkezlere yaygınlaştırılması olarak ortaya çıkmaktadır. 1955 ile 1957 yılları arasında, dört yeni üniversite kuruldu. 6594 sayılı kanunla 1955 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi, 6595 sayılı kanunla 1955 yılında Ege Üniversitesi, 6990 sayılı kanunla 1957 yılında Atatürk Üniversitesi açıldı. 1956 yılında öğrenci kaydına başlayan Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin kuruluşu 7334 sayılı kanunla yasallaştı. Bu yeni açılan üniversitelerin, iki konuda yenilikler taşıdığı söylenebilir. Bunlardan biri, toplumun gelişmesiyle gereksinimi ortaya çıkan yeni konulara önem verilmesiydi: Şehir planlama, iş yönetimi vb. ikincisi, daha önce açılan üniversiteler daha çok Avrupa geleneğine göre kurulmuşken, yeni üniversitelerde ABD geleneğinin benimsendiği görülmektedir. Bölüm sistemi, genç öğretim üyelerinin ders verebilmesi vb. gibi özellikler vardır.

1959 yılında 7334 sayılı yasa ile üniversiteler dışında, bir başka yüksek eğitim sistemi oluşuyordu. İstanbul, İzmir, Ankara ve Eskişehir'de kurulan İktisadi Ticari İlimler

Yüksek Okulları, İktisadi İlimler Akademilerine dönüşüyorlardı. Her akademinin bir reisi eşgüdüm, başkanı Milli Eğitim Bakanı olan, Akademiler Arası Heyette sağlanacaktı. Yüksek öğretimde böyle ikinci bir yönetim modelinin ortaya konmasının nedeni, üniversitelerden ayrı bir kurumsal kademe olmasından çok, üniversitenin özerkliğinden rahatsız olan DP'nin ya da o zaman ki siyasal iktidarın, ikinci bir yönetim modeli seçeneği yaratmak çabasıdır. Nitekim 1955-57 arasında kurulan diğer üniversiteler de, çok uzun süre özerk hale gelemeyeceklerdir.

1946'da 4936 sayılı yasanın getirdiği "bilimsel ve idari" özerklik, 1954'te Milli Eğitim Bakanına, senatoların görüşlerini öğrendikten sonra, öğretim üyelerini Bakanlık emrine alma yetkisi tanınarak, önemli ölçüde zedelenmişti. 1960'da 27 Mayıs hareketinin oluşmasında, üniversite oldukça önemli rol oynadı. Üniversite 1950-1960 döneminde sivil ve asker bürokrasiyle birlikte, toplumun en hızlı kaybeden kesimi haline gelmişti. Özellikle 1957 ekonomik bunalımından sonra, bu ekonomik baskıyı çok hissediyordu. Bu durum, 1960'larda üniversitenin daha önceki dönemlerde görülmedik düzeyde, öğrencisiyle ve öğretim üyesiyle siyasal eylem içine girmesine neden oldu. 1960'lardaki siyasal hareketin sınıfsal içeriğinin kesinleşmemiş olması, üniversitenin çok parçalanmadan böyle bir hareket içinde yer almasına olanak verdi.

Türkiye 27 Mayıs 1960'a geldiğinde, üniversite özerkliği siyasal gündemde idi. Milli Birlik Komitesi'nce kabul edilen 115 sayılı yasa, Milli Eğitim Bakanına tanınan bakanlık emrine alma yetkisini kaldırdı. 27 Mayıs hareketi, toplumda çok tartışılan 147 öğretim üyesinin, üniversiteden uzaklaştırılmasını da getirmişti. Çok değişik güdünün bir araya gelmesini yansıtan bu tutarsız karar üzerindeki tartışmalar, 147 öğretim üyesinin geriye dönmesiyle sonuçlanacaktır. 120. madde ile üniversiteye verilen geniş özerklik ile noktalanıyordu.

1961 Anayasası, yalnız üniversite özerkliğini getirmiyor, Türk toplumuna Devlet Planlama Teşkilatı, Anayasa Mahkemesi vb. yeni kurumlar da getiriyordu. Bu yeni kurumlar 1961 sonrası eğitim sisteminin oluşumunda etkili olacaktır. Planlama çalışmaları, birçok gerçeği ortaya çıkarıyordu. Cumhuriyet dönemi, tüm atılımlarına karşın, okuma yazma sorununu bile tam çözmemişti. Yeni yaygınlaştırma hedefleri saptandı. Toplumun beceri cinslerine göre, gelecekteki işgücü gereksinmesi saptandı. Eğitim sistemi, bu hedefleri sağlayacak şekilde geliştirilecekti. Oysa toplumda yükselen beklentiler, eğitime çok yüksek bir toplumsal talep yarattı. Bu toplumsal talebin baskısı, planlı ekonomi dönemini, yüksek eğitimde en plansız gelişme dönemlerinden biri haline getirdi. 1963'lerden 12 Mart 1971'e kadar uzanan bu dönemde, yüksek öğretimde şu gelişmeler oldu:

Bu dönem içinde kurulan tek üniversite 892 sayılı kanunla 1967 yılında kurulan Hacettepe Üniversitesi'ydı. Ankara Üniversitesi içinde gelişen Hacettepe Tıp ve Sağlık Bi-

limleri Fakültesi, ayrılarak Ankara'nın üçüncü üniversitesi haline geliyordu.

1969 yılında 1184 sayılı kanunla Devlet Mimarlık Mühendislik Akademileri kuruluyordu. Eskiden var olan kuruluşlar Elazığ, İstanbul, İzmir, Zonguldak yanı sıra Anadolu'da Adana, Ankara, Edirne, Eskişehir, Konya, Sakarya'da DMMA'lar açılacaktı. Böylece üniversiteden farklı bir yönetim modeli olarak ortaya çıkan akademi modeli, mühendislik alanına da yaygınlaştırılmış oluyordu.

Bu dönemin en ilginç ve toplumsal baskıyı gösteren iki kurumu, Üniversitelerin 'Merkezi Seçme Sınavları'nın kurumsallaşması ve 'Özel Yüksek Okullar'ın yaygınlaşmasıdır. 1963-1964 yılında 32.000 kişinin girdiği seçme sınavlarına 1971-1972 yılında 100.000 kişi girecek 1976-1977'de bu sayı 320.000'e çıkacaktır. Merkezi seçme sınavları, yalnız yüksek öğretim önündeki yığılmayı somutlaştırmıyor, aynı zamanda, yüksek eğitimdeki sınıfsal ve bölgesel eşitsizlikleri keskinleştiriyordu.

Toplumda yükselen talep baskısı, özel yüksek okulların kurulmasını kışkırttı. 1965 yılında çıkan 625 sayılı Özel Okullar Yasası'ndan sonra, özel okulların sayısı hızla arttı. Üniversiteler aldıkları öğrenci sayısını arttırmayarak özel yüksek okullara büyük bir pazar bırakıyordu. Kendi kapasitesini arttırmayan üniversitelerin öğretim üyeleri, özel yüksek okullarda ders veriyorlardı. Bu olumsuz özel yüksek okul gelişmesine, üniversite tepki göstermedi. Toplumda bu okullara karşı koyuşun öncülüğünü, meslek odaları bu arada özellikle Mimarlar Odası çekiyorlardı. Bu okulların mezunlarını kaydetmeyerek, Özel Yüksek Okullar Yasasının Anayasaya aykırılığı savını, Anayasa Mahkemesi'ne götürdüler. 12 Ocak 1971 günlü Anayasa Mahkemesi kararı, Özel Yüksek Okullar Yasası'nı iptal etti.

Anayasa Mahkemesi kararında, 120. maddenin kapsamı açıklık kazanıyordu. Bu ünlü karardan iki kesimi buraya aktarmakta yarar var:

"... Anayasanın 120. maddesinin temeli olan düşünce, toplum yapısının kilit yerlerinde görev alacak kişilerin yansız bir öğretim ve eğitim görmüş kişiler olmasıdır; başka deyimle yansız yüksek öğretim ve eğitimden geçmemiş olanların, toplumun kilit yerlerinde görev almalarını engellemektedir; oysa (özel okullardan çıkanlar) yansız yüksek öğretim görmemiş kişiler, üniversite diplomasına denk diplomalar dolayısıyla, böyle yerlerde görev alabileceklerdir, bu yolla Anayasanın 120. maddesinin konuluş ereğine aykırı durumlar gerçekleşecektir."

"... Anayasanın 120. maddesinde, üniversiteler için devlet tekelinin öngörülmüş olmasıyla güdülen erek, toplum yaşamı bakımından büyük önem taşıyan öğretim alanlarını, yalnız özerk kamu tüzel kişilerine bırakmaktadır. Buna göre herhangi bir üniversitenin öğretim alanına girmiş bulunan konularda, özel kişilerin yüksek öğretim kuru-

mu kurmaları 120. maddenin konulmuş ereklarının biriyle çelişir ve bu bakımdan Anayasa'ya aykırı olur."

Anayasa Mahkemesi bu ve daha sonraki kararlarıyla, yüksek öğretim özerkliğinin yaygınlaştırılmasında çok önemli işlevler görmüştür.

Bu dönemde, yüksek eğitimi siyasal gündemde ön plana çıkaran olgu 1968 öğrenci eylemleri oldu. Yüksek öğretimin çalkantılı durumu, yükselen toplumsal eğitim talebi, aynı dönemde bütün dünyada ortaya çıkan hareketlerle birleşerek 1968 eylemlerini doğurdu. Daha sonra nitelik değiştirecek bu eylemler, ilk çıktığında çoğunlukla üniversitenin eleştirisine dönüktü. Bu eleştiriler, üniversitenin bir reforma gereksinmesi olduğunu gösteriyordu. Üniversite artık 1960'lar döneminde olduğu gibi, ilericiğin simgesi değildi. Siyasal tutumu, öğretim üyelerinin iş çevreleriyle ilişkileri, öğrencilere karşı tutum, akademik düzeyi, toplumda haklı eleştirilere uğruyordu. Ne üniversite kendi içinden ne siyasal iktidar, bu istekleri yönlendirerek bir üniversite reformu yapmayı sağlayabilirdi. Böyle bir reformu sağlayan Batı ülkelerinde öğrenci eylemleri sönümlenirken, Türkiye'de sönümlenmeden, nitelik değiştirerek sürdü gitti. Bu durumda tartışılan üniversitenin yeniden düzenlenmesi olmaktan çıktı; esas sorun, öğrenci eylemlerinin nasıl önleneceği olarak görülmeğe başladı. Üniversite, toplumdaki radikal küçük siyasal akımların kolayca etkili olabildiği bir çevre haline geldi. Bu çevrede üniversite, temel sorunu öğrenci sorunu olarak göstermeyi başarınca, bu bunalımdan hiçbir yapısal dönüşüm geçirmedi çıktı. Temel sorun unutuldu.

Böyle bir ortamda 12 Mart 1971'e gelindiğinde, sorunlar içinde bir üniversite, iptal edilmiş özel okullar, artık ABD'deki mütevelliklerinin finansmanı ile yaşayamayan Robert Kolej'in durumu, hemen çözümlenmesi gereken sorunlardı. Bu sorunların hepsinin çözülmesi, tüm eğitim sisteminde köklü değişikliklerle olanaklıydı. Bu, 12 Mart döneminde eğitim reformu çalışmalarına girilmesine neden oldu ise de, bu siyasal ortam içinde sağlıklı bir reformun oluşması olanaksızdı. Sonuçta parça parça kararlar çıktı. 1487 sayılı yasa ile 1971 yılında Robert Kolej, Boğaziçi Üniversitesi haline geldi. 1472 sayılı yasa ile özel yüksek okulların tasfiyesi kararlaştırıldı. Hazırlanan yasa bir tasfiye yasasıydı. 1972 yılında, yasada yapılan bir değişikliklikle, bu okullara öğrenci alınarak süreklilik kazandırıldı. Bu okulları, pek çok üniversite öğretim üyesi bu okullarda ders vermesine rağmen, üniversite kabul etmiyordu, sonunda 'Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademileri'ne bağlandı.

12 Mart üniversite sorununa çözümleyici olmaktan çok, kuşkucu olarak bakıyor, denetim kurmaya çalışıyordu. 20 Eylül 1971 günü kabul edilen 1488 sayılı kanunla, Anayasa'nın 120. maddesi değiştiriliyordu. 20 Haziran 1973'de kabul edilen 1750 sayılı yeni Üniversiteler Kanunu ve bunun hemen ardından kabul edilen 1765 sayılı

Üniversite Personel Kanunu da benzer kaygılarla hazırlanmıştı. Nitekim 1750 sayılı yasanın kimi maddeleri 11-25 Şubat 1975 tarihinde Anayasa Mahkemesince iptal ediliyordu. Böylece 1971 sonrası düzenlenmeleri, yüksek eğitim sorunlarına hiçbir şey getirmemiş oluyordu.

Toplumun artan toplumsal talebi, Anadolu'da üniversite kuruluş kararlarını hızlandırıyordu. Birbiri arkasından üniversiteler açılarak, Türkiye'de üniversite sayısı 18'e yükseliyordu. Çukurova Üniversitesi (1973), Cumhuriyet Üniversitesi (1974), Fırat Üniversitesi (1975), Bursa Üniversitesi (1975), İnönü Üniversitesi (1975), Ondokuz Mayıs Üniversitesi (1975), Selçuk Üniversitesi (1975). Bu üniversite kuruluşları yanı sıra, kimi üniversitemiz başka illerde yeni kampuslar kuruyordu. ODTÜ Gaziantep Kampusu, Mersin Kampusu gibi... Üniversiteler, kendilerine bağlı fakülteler açıyorlardı: Antalya, Edirne Tıp Fakülteleri vb.

Anadolu'daki bu yüksek eğitim kuruluşlarının pek çoğunun gerçekleşmekten uzak oluşu, çok pahalı yatırımları, toplumsal talebi karşılayacak düzeyde kapasite yaratılmasını sağlayamıyor ve siyasal iktidarlar, bu sorunu yeni eğitim teknolojilerinden yararlanarak çözüme yolu arıyorlardı. Böylece 1974-1975 yılında yüksek öğretim önündeki yığılmayı önlemek üzere "mektupla öğretim" başlıyor, bu girişim 1975-1976'da Yaykur'a dönüşüyordu. Yeterli hazırlıklar olmadan girilen, kendisinden mucize beklenen bu girişimler, bekleneni vermiyor, ancak düş kırıklığı yaratıyordu.

Türkiye'nin yüzyılı aşan çağdaş yüksek öğretimi kurma çabaları, yeni bir dönem noktasına ulaşmış bulunuyor; biriken deneyleri, çoğalan sorunlarıyla birlikte. Yüzyılı aşan süre içinde Türkiye'nin yüksek eğitim örgütlenmesi, sürekli bir ölçek büyümesi içinde olmuştur. Eğitimin kapsadığı kitleler büyüdükçe, eğitim kurumlarında bir çeşitlenme ve kademelenme ortaya çıkmıştır. Bu büyüme, iç bütünlüğü olan bir örgütün planlı ve bilinçli büyümesi şeklinde olmamıştır. Daha çok, toplumsal baskıların yönlendirdiği tek tek, parçacı gelişmeler olmuştur. Yüksek öğrenimi, zaman zaman 4936 sayılı yasa ile üniversitelerinin, 7334 sayılı yasa ile İktisadi Ticari İlimler Akademilerinin, 1184 sayılı yasa ile DMM Akademilerin sistemleştirilmesi çabaları olmasına karşın, tüm yüksek öğretimin bir bütün olarak tasarlanması gerçekleştirilememiştir. Böyle parçacı yaklaşımlar her zaman boşluklar bırakmış, bu boşluklardan yararlanan parçacı gelişmeler süregelmiştir.

Yüksek öğretime bir bütünlük içinde bakılmamış olması, onun çevrenin koşullarına uyumu sağlayacak değişme mekanizmalarının kendi içinde oluşmasını engellemiş ve yüksek eğitim sistemindeki değişmeler, sistemin kendi iç işleyişinden çok, kendi dışından gelen kararlara bağlı kılmalıdır.

Türkiye'nin tarih içinde biriken deneyleri, onu, yüksek öğretimi kendini yenileyen bir bütün olarak yeniden planlama ve kurma noktasına getirmiş bulunuyor.